

ЖІНКА В ЕПОХУ КОЗАЦТВА: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКЛАДУ

Постановка проблеми. Шкільна «Історія України» в інтерпретації української освіти – це традиційний патріархальний погляд на історію, що підкреслює історичну значущість чоловічого домінування, не виокремлює реальний вплив жінок на хід історії у XVI-XVIII ст. Сама назва даної сторінки історії акцентується тільки на чоловічому факторі – «Козацька доба». Тому **метою** дослідження є спроба ввести гендерний підхід у наукову розвідку часів т. зв. Козацької доби.

Гендерний вимір соціально-історичного розвитку суспільства являється принципово новим напрямком у сучасній освіті. Свої витoki дана практика розпочала у США в кінці 70-х – на початку 80-х років XX ст., завдяки фемінізму. Було запропоновано змінити звичну назву - історія «History», яка читалася, як «His-story», тобто ЙОГО-історія, на «Her story» – ЇЇ-історія, тобто історія жінки¹.

Ми підтримуємо думку Гізели Бок, що «історія жінки повинна рахуватися загальною в тій же мірі, як історія чоловіків»², тому вважаємо, що з метою досягнення гендерної рівності слід не тільки повернути історії жінок, а повернути жінкам саму історію. Проте реалізація даної практики є досить складною через брак праць з теорії й методології гендеру в історії, відсутністю відповідних архівних свідчень, традиційністю викладу матеріалу, стилю їхнього викладання та традиційною консервативністю історичної дисципліни³.

Досягнення цієї мети передбачає виконання ряду послідовних кроків, які на сьогодні вже частково зроблені. Здійснено гендерні експертизи

---

¹ Mills J. *Womanswords: a dictionary of words about women* / H. Holt and Co. – New York. : 1983. – Р. 291.

² Бок Г. *История женщин, история полов* // Хрестоматия №4. – М.: Из-тво THESIS, 1994. – 276 с.

³ Михайлович Г.І. Вплив професійних компетентностей педагогів на формування предметних історичних компетенцій учнівської молоді: методичний лист / Г.І. Михайлович. – Миколаїв: ОППО, 2012. – С. 20.

Державного освітнього стандарту та шкільних підручників⁴. Користуючись архівними даними та доробками науковців різних епох, було обрано для дослідження епоху піднесення української національної свідомості в період національних змагань XVI-XVIII ст., що подається у формі навчального матеріалу у 8-му класі загальноосвітніх закладів. Українська історія (не лише досліджуваного нами періоду) не представляє жінок через дві основні причини:

По-перше, підручники відображають реальну ситуацію, коли жінки були витіснені з публічної сфери. Крім того, традиційна історія – це «публічна» історія. Материнство, домашній побут, просування чоловіків по кар'єрній драбині та їхні успіхи чи поразки, в яких фігурувала жінка, не варті для згадування у історичній дисципліні.

По-друге, в історії домінує андроцентричний погляд. Ті жінки, які були присутніми у публічній сфері, забулись. З підручників ми не дізнаємося, що у XVI – XVIII ст. впливовими були такі жінки, як Г. Золотаренко, Г. Сомко, О. Чаплинська, Р. Хмельницька, О. Завісна, О. Виговська, О. і К. Хмельницькі, П. Я. -Хмельницька, М. Магдалена, М. Кочубеївна, Р. Могилянка, Ф. Палій, А. та У. Скоропадські, Г. Орлик, Г. Гойська, Г. Острозька, Г. Гулевичівна, С. Чарторийська, А. Гольшанська-Заславська та ін.

Жінки в XV-XVIII ст. були незалежні від сімейного становища – маючи у своїй власності багато земель – вони перетворювались у войовничих магнаток⁵ на що неодноразово наголошував М. Литвин, який 1550 р. побував в Україні. В своїх спогадах він зазначав, що «татарські та московські жінки не мають чоловічих прав, а наші панують над багатьма чоловіками [...]»⁶.

Констатуємо, що українка була досить тісно пов'язана з військом⁷, оскільки особливості нестабільного життя в українських воєводствах біля

---

⁴ Вихор С. Т. Теорія і практика гендерного аналізу підручників з історії для середніх і старших класів / С.Т. Вихор // Вісник Запорізького національного університету. – 2005. – № 1. – С. 18 – 23.

⁵ Первый Литовский статут – один из важнейших источников по истории положения женщин в Великом Княжестве Литовском // Первый Литовский Статут 1529 года: Матер. Респуб. Конф. “450 лет Первому Литовскому Статуту” / наук. ред. Й. Валиконите. – Вильнюс: 1982. – С.41.

⁶ Антонович В. Извлечения из сочинения Михайлы Литвина // Мемуары, относящиеся к истории Руси / В. Антонович. – К. : 1890. – С. 42.

⁷ Яворницкий Д.И. О домашней жизни запорожцев // Д. Яворницкий. – К.: Наук. Думка, 1990 – Т.1: АН УССР. 1990. – 592 с.

татарських кордонів зумовлювали необхідність озброєння, войовничу вдачу. Постійна відсутність чоловіка – козака, що пішов на Січ, в похід, або загинув, сприяла формуванню в українській жінці стійкості, незалежного характеру. Недостатня увага до жінок в період козаччини значним чином зумовлюється через поверхові висновки про козацький аскетизм – дійсно, запорожці не допускали на Січ жінок, суворо дотримуючись цього правила та караючи тих, хто його порушував.

Є безліч згадок про участь жінок у війнах. Наприклад, дипломат П. Шевальє згадує про оборону містечка Триліси від ворогів жінками ⁸. 1584 р. шляхтянка Милохна Осташкова з дочкою Софією організували збройний напад на маєток шляхтича Г. Стрижевського ⁹. Волинська княгиня Софія Ружинська у 1608 р., очоливши загін козаків, який налічував понад 6000 піхоти й кінноти, приступом взяла фортецю князів Корецьких у місті Черемоші ¹⁰.

Сестра полковника Івана Донця брала безпосередню участь, як кіннотник у бойових діях проти польсько-шляхетських військ на Волині 1649 р. Під час однієї з атак вона загинула ¹¹.

В приватному житті не було суворо встановлених правил та не дотримувалися вікової різниці у шлюбах. Та незважаючи на це, значимість жінки у таких шлюбах не применшувалась. Для прикладу, київський полковник Юхим Дараган, зять останнього гетьмана Війська Запорізького К.Розумовського, покінчив життя самогубством через сімейні чвари з жінкою.

Це засвідчує значну роль українських жінок в період козаччини та їх вплив не лише на приватне, а й суспільне життя.

Для порівняння викладу історичних подій варто звернутися до діючих підручників «Історії України 8 класу» ^{12 13 14 15}, а також їх гендерної

---

⁸ Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі.. – К. : Томіріс, 1993. – 221 с. – (Першотвір).

⁹ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. - К., 1965. – С.83.

¹⁰ Козуля О. Жінки в історії України / Козуля О. – К. : Український центр духовної культури, 1993. – С. 36-37.

¹¹ Апанович О. М. роль жінки в козацькому вихованні / О.М. Апанович // Неопалима купина. Народнознавство, історія. – К. : Генеза, 1993. – С.79.

¹² Гісем О.В. Історія України. 8 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл./ О.В. Гісем, О.О. Мартинюк. – Х.: АН ГРО ПЛЮС, 2008. – 256 с.: іл.

¹³ Власов В. Історія України: Підруч. Для 8-го кл. загальноосвіт. Навч. Закл. / За ред. Ю.А. Мицика. – К. : Генеза, 2004. – С. 16.

експертизи. Гендерний аналіз цих підручників здійснювався на основі контент-аналізу, як основного методу визначення якісної сторони матеріалу, шляхом гендерного виміру усіх історичних фактів і тенденцій¹⁶.

Обкладинка усіх підручників з історії – це зображення козаків, чоловіка-воїна (козака) або видатних особистостей. Можна доповнити оформлення титульної сторінки збереженими гравюрами та портретами фундаторки Почаївського монастиря – Ганни Гойської або Олени Стеткевич – дружини Івана Виговського, без участі якої гетьман самостійно не прийняв жодного рішення¹⁷.

Говорячи про виникнення козацтва, усі підручники не згадують попередників козацтва – уходників, де поряд з чоловіками, були і жінки, які були їхніми провідниками. Підтвердженню тому є численні «призабуті» літописні згадки про них та сьогочасні поселення на низі Дніпра, названими в їхню честь – Мар'янівка, Ольгопіль, Оленине, Марусине та ін.

Також можна додати, що «у 1524 р. після кривавої битви під замком Прухник на Поділлі, серед численних убитих захисників були знайдені тіла жінок, переодягнених у чоловічий одяг»¹⁸.

У всіх досліджуваних підручниках при згадці Люблінської унії жінки не згадуються. Проте в списках, що підтверджували або ж заперечували чинність Люблінської унії є кілька десятків імен та підписів жінок. Наприклад, Василиса, княжна Ружинська, склала присягу за себе і за своє потомство; пані Михайлова Козинська, кастелянша Луцька (її зять – князь Миколай Ярославович мав право на підпис лише після матері сімейства (!)); княгиня Катерина Скорутинська разом з синами своїми – князем Михайлом, старостою Черкаським і Канівським, і т.д. Так, королю Жигмонту Августу на Волині, разом із зем'янами, Унії присягнуло чимало зем'янок – тих, що сиділи на «на вдовинім столці» і володіли маєтностями¹⁹.

У всіх підручниках не згадуються дружини видатних діячів. Загальновідомі факти про гетьманів залишаються осторонь та не згадуються.

---

¹⁴ Швидько Г. Історія України, XVI-XVIII ст. : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Г.К. Швидько. – К. : Генеза, 2008. – 336 с. : іл., карти.

¹⁵ Струкевич О.К., Романюк І.М. Історія України: Підручник для 8 класу / За ред. Струкевич О.К., Романюк І.М., Пірус Т.П. К. : Вид-во "Грамота". -2008. – 320 с.

¹⁶ Юськів Б.М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: Монографія. – Рівне.: "Перспектива", 2006. – С.102.

¹⁷ Луговий О. Визначне жіноцтво України / Луговий О. – Торонто: Накладом автора, 1942. – 251 с.

¹⁸ Денисюк І. Амазонки на Поліссі/ І. Денисюк. - Луцьк : Настир'я, 1993. - С.11.

¹⁹ Мордовець Л. (Левицький О.) Про шлюб на Україні-Русі в XVI-XVII ст. - С.7.

Наприклад, звияти та невдачі гетьмана П.Дорошенка, залишають осторонь його жінку, через яку, фактично провалилася кампанія по об'єднанню України – Єфросинії Яненко-Хмельницької. Дізнавшись про її чергову зраду, гетьман покинув поле бою з московитами²⁰.

Подвиги жінок - військових діячок теж відсутні. Наприклад, свідчення про відсутність опору 30-тисячній польсько-татарській армії на Брацлавщині 1654 р. є недостатньо змістовними.

Насправді, опір був. І здійснювала його жінка – Олена Завісна. Чотиритисячний польський корпус генерала Чарнецького був нею знищений під час оборони м. Буші²¹.

Відомо, що і жінки здійснювали певний вплив на релігію. Так, фундатором Пересопницького монастиря була жінка – Олена Горностаєва. Засновником Почаївського монастиря – Ганна Гойська. Софія Чарторийська самостійно перекладала книги Святого Письма²².

Таким чином, аналіз підручників засвідчує андроцентричний характер викладу матеріалу, невидимість жінки в історії. Необхідно попередити дану практику у ретрансляції сучасних подій, де б жінка знову залишилася осторонь, особливо в питаннях національно-визвольних змагань.

---

²⁰ Луговий О. Визначне жіноцтво України / Луговий О. – Торонто: Накладом автора, 1942. – 251 с.

²¹ Там само.

²² Українки в історії / За заг. Ред. В. Борисенко. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 328 с.